

Peeter Oleskist, mälestades ja mõtiskledes

25. XII 1953 – 25. XI 2021

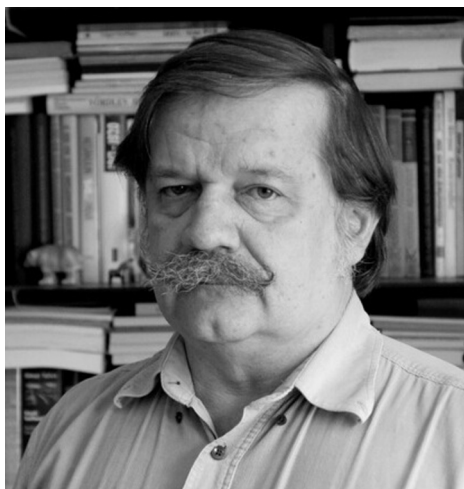

Foto: Lauri Kulpsoo.

Ka kuu või paar pärast Peetri lahkumist temale mõeldes, tema osalusel sündinud raamatuid ja ajakirjanduses ilmunud kirjatoide lehitsedes on varasemast veelgi enam labürinti sisenemise tunne ja mälu kerkib esile midagi uut ja raskesti hoomatavat, mille sõnades väljendamine ilma pikema uurimiseta tundub suisa võimatu, saati siis inimese ja tema elutöö monograafiline käsitlemine. Kuid Peetri elu ja pärand kahtlemata väärrib monograafilist vaatlust samavõrd, kui oli üks tema viimaseid trükkis ilmunud tekste, kümnendiku raamatu mahust moodustav saatesõna „Kirg vaimuse järele” Rein Veidemanni mõtteloo-koitele „Eesti kirjanduse mõte” (2021).

Nimelt selle kohta pruukis Peeter täiesti põhjendatud uhkusega just seda sõna: monograafiline.

Olles olnud Peetri õpilane 1980. aastate teisel poolel, hiljem suhelnud temaga vestluskaaslase ja kolleegina, muutub tema roll järele mõeldes mitmekülgsemaks ja hargneb eri valdkondadesse, mille areng Eesti elus, aga ka laiemalt oli Peetrile oluline. Ülikoolireform, julgeolek, kaitse- ja regionaalpoliitika, strateegilised ressursid, põllumajandus ja globaalprobleemid, filoloogia mõistagi esmajoones – selle kõigega oli Peetril Eesti Vabariigi taasiseseisvumise ajal ja järel pistmist. Ja ta mitte ainult ei jaganud selle kohta teadmisi, vaid ka kuulas huvitatult, kui arvas vestluskaaslast üht või teist teemat paremini valdavalt. Seejuures polnud vahet, kas vestluskaaslasteks oli Tähtvere mõisas Oleskite elutoas istuv akadeemik, kirurg või taksojuht. Mulle näib, et Peeter koondas Tartus sõpru samamoodi, kui ta oli näinud seda Stockholmis Kalju Lepiku kodus – erinevatelt elualadelt, et dialoog oleks mitmekesine, ja peaasi, et nad ei oleks issanda idioodid ega vanamoorid, millise tiitliga võis Peeter õnnistada ka noort inimest tema bioloogilisest soost olenemata. Samal ajal oli inimesi, kes tema koju ei sisenenud isegi televiisori kaudu. „Ma ei ole kunagi olnud lahe kutt,” on Peeter ühes intervjuus öelnud. Kellelegi lihtsalt meeldida püüdmine oli küll viimane omadus, millega teda iseloomustada võiks. Meeldida püüdmine või ka halvasti ütlemise asemel võis ta, kui seltskond talle ei sobinud, lihtsalt minema kõndida ja teha omapäi ringi näiteks kalmistul, pannes seal tähele uusi asjaolusid.

Kultuurikriitikuna väljendas Peeter kindlat maailmavaadet, kuid mõne arvustuse lähtealuseks olev tahk võis seostuda

„objektiga” ehmatavalt, luua isegi intriigi, ent jääda raskesti mõistetavaks. Intriigi, lavastuslikkust hindaski Peeter ainult esseistikas.

Peeter jälgis iga aasta 1. jaanuaril telepildi kaudu Viini filharmoonikute uusaastakontserti, mis on ju ühelt poolt kanooniline ja igav, kuid teiselt poolt äärmiselt oluline märk selle maailma igaveste väärtuste kestvusest. Mis puutub Peetri musikaalsusse, siis on mul olnud unustamatu võimalus saada osa 1959. aastal Ühendkuningriigi edetabelis 3. kohale jõudnud Connie Francise laulu „Lipstick on your collar” esitamisest koosseisus Peeter Olesk, Olav Ehala ja Lembit Saarsalu.

Peetri filoloogiliste tööde bibliograafilise loetlemise asemel püüan järgnevalt selitada tema kujunemisteed, arusaamu või ka tegutsemisjuhiseid, toeks tema varasemad ja nüüdseks vahest unustatudki kirjatööd. Ent esmalt tahaksin rõhutada, et minu jaoks oli Peeter konstant, Tartu vaimu lahutamatu element, muutumatu suurus umbes samamoodi, nagu Madis Kõiv oma juubelijutus nägi Peetrit alati küpse viiekümneaastasena, alati *akmē*s.¹ Bioloogiline vanus muidugi muutus, aastad lisandusid, aga seda ei pane sagedaste kokkupuudete tõttu ju eriti tähele, sest muu jäi samaks, näiteks ka hinnanguline sõnavara.

Peeter on oma kooliaega määratlenud nii, et see algas Gagarini kosmoselennuga 1961. ja lõppes ansambli ABBA tulekuga 1972. aastal.² Tallinna I Keskkoolis (Eesti vanim, aasta enne Academia Gustavianat asutatud õppeasutus) 1969–1972 omandatud keskharidus andis talle tugeva reaalteadusliku põhja ning see peegeldub hilisemal ajal ajakirjas Akadeemia ilmunud füüsika- ja matemaatikaalastes

artiklites ja arvustustes, samuti viimatises traktaadis „Astrofüüsikast sõbra vaatekohalt” (2021, nr 8). Oletan, et ka need tööd polnud pelgalt harrastuslikud, vaid olid sõpruskondlikult „eelretsenseeritud”, vastavate erialade asjatundjate kontrollitud, millele on tänusõnades ka osutatud. Ent Peetri debüüt trükiajakirjanduses oli ikka filoloogiline.³ Nigol Andreseni lühimonograafiast „Friedebert Tuglas” (1968) ajendatud pooleleheküljelise detailitiheda ja kriitilise repliigi oli Olesk kirjutanud 15-aastaselt, koolipoisina, „kes enese arvutamata oli tookord ligikaudu niisama vana kui Nigol Andresen Esimese maailmasõja puhkedes”.⁴ Kas ei anna juba varatarga õppuri esimene eneseväljendus kirjasõnas märku filoloogilisest küpsusest, teadmistest ja täpsuse nõudmisest nii autori kui ka toimetaja(te) suhtes, mis jäi Peetrile alati omaseks?

1980. aastate teisel poolel avaldas Peeter TRÜ ajalehes hulganisti artikleid maailmakultuurist, mis kahtlemata vääriskid ülelugemist ja kokku kogumist, 1987. aastal järgnesid neile „Lugemisnopmed” Vikerkaares, eeskujuks Ülo Matjuse aastail 1969–1982 Loomingus ilmunud anonüümne rubriik „Index librorum”. Peeter ei kirjutanud neid küll nii järjekindlalt, kuid igas „nopmes” refereeritud ja soovitatud, kuid ka kritiseeritud ja ebapiisavaks tunnustatud raamatute-artiklite maht äratub aukartust. Nende varal saab hõlpsasti mõista nii Peetri avarat arusaama maailmakultuurist kui ka tema enda teadvustatud valgustuslikku missiooni tollases inforuumis. Toetun mõnele tsitaadile. „Kujutledes näiteks inimest, kes võib-olla ei tahagi humanitaarseid väärtusi tunnustada, kuid kelle olemasolu just niisugusena on tegelikult väga ja väga ühiskonnaohtlik,

¹ M. Kõiv, Vältimatu Peeter Olesk. – Keel ja Kirjandus 2003, nr 12, lk 944.

² P. Olesk, Vasakpoolsusest, Gustav Suitsust ja Nigol Andresenist. – Sirp 4. X 2019, lk 35.

³ P. Olesk, Rääkima peab ebatäpsustestki. – Keel ja Kirjandus 1969, nr 1, lk 61.

⁴ P. Olesk, Vasakpoolsusest, Gustav Suitsust ja Nigol Andresenist.

püüan ma nende märkmetega anda aimu ennekoike sellest, mida õpetlikku on maailmakultuuri avaldatud. [---] Maailmakultuur nimelt ei ole ühe teaduse aine, ta nõuab paljude teaduste integreeritud funktsioneerimist, järelkult just seda, mida me oma tavalises mõtlemises nii väga pelgame – väljumist oma kitsa tegevus- või eriala vahetute huvide sfäärist. Tuleb lihtsalt üle saada kartusest otsekohe rappa minna ja rajada kindel jalgealus võimalikult kõikjale.⁵

Just seda Peeter tegigi: lähtudes filoloogist, rajas ta lakkamatu enesetäiendamise ja tööga kindla aluse „võimalikult kõikjale”. Hea mälu, ajaloolise mõtlemise, rohke lugemuse ja ootamatuid seoseid luua lubanud eruditsiooni tõttu sobis ta universaalseks nõuandjaks mitte üksnes humanitaaria või kultuuri valdkondade inimestele. Peetri maailmanägemise keskmes oli alati inimene, olgu siis teadlane, looja või lihtsalt lugev inimene, *homo legens*. 1995. aastal, kultuuri- ja haridusministri ametis, on Peeter sõnastanud taas midagi talle igiomast: „[---] kultuur, aga tegelikult ka haridus, on olemuselt seotud inimese vahetu meelelise maailmaga, nad on seotud inimpsüühika ja inimestevaheliste suhetega. See tähendab – kultuuri tegija tahab, et temale pöörataks tähelepanu kui isiksusele.”⁶

See tsitaat põhjendab ka Peetri isikupäraseid portreelugusid, juubelikirjutisi ja tunnustavaid arvustusi, milles inimene käib oma tegude eel ja mis sageli on põimingud, sisaldades peale portreeritava elukäigu, teoste ja kujunemisloo ka memuaarset ainet ja pudemeid kirjutaja enda eluloost. Esimese näitena meenub

Akadeemia aastapreemiaga auhinnatud „Sina, Paul Ariste”,⁷ aga ka kirjutised Kalju Lepikust, Harald Peebust, Jaak Põldmäest, Jüri Talvetist ja paljudest teistest. Kord oli meil juttu 21 sellise eluloolise portree väljaandmisest ühe raamatuna. Ehk ongi neid nüüd kokku piisavalt? Neid kirjutisi, millest enamik on kaasteelistest-filoloogidest, üle lugedes tahaksin parafraseerida tema juubelihõngulist arvustust Heli Laanekase raamatule „Eesti filoloog olla” (2019): eesti filoloog olla „on tänapäeva eesti teaduses väikeseks, seejuures kestvaks pidupäevaks”.⁸

Mind on alati ärritanud kaks käibefraasi: uudishimu teeb ruttu vanaks ja see, kui öeldakse, et kellegi lahkumisega siitilmast on tema ajastu lõppenud. Uudishimu võib olla küll eluohtlik, kui seda rumalalt rakendada. Peetri puhul aga ei pea kumbki ütlus paika. Tema ajastu ei ole lõppenud, tema elu kui legend avaldab mõju praegu elavatele ja kirjasõna kaudu ka järelpõlvedele, kui need vaevuvad lugema, mõtlema ja mäletama. Ehk siis Artur Alliksaare sõnadega: „Aga olnu ei hävi, sest et mälu ei kao.” Ja kui Peetri kohalolu polegi hetkel tunda, siis vahest on tõesti nii nagu Madis Kõivu juubelijutus: „Magada peab oskama õigel ajal, õiges kohas ja õige sügavusega. Kui möödunud putši ajal enne Nõukogude Liidu kokkulangemist jooksid teised intellektuaalid ärevuses ringi ja arutasid kõikvõimalikke variante, lolle ja targemaid, oli Peeter Olesk oma põhjatus tarkuses voodisse pikali keeranud ja kolm päeva (või palju neid oli) vahetpidamata maganud, ja kes ütleb, et just see, Peeter Oleski uni, meid kõiki ei päästnud.”⁹

Praeguses pandeemiast räsitud ärevas olukorras, mil Euroopa ja ühes sellega

⁵ P. Olesk, *Lugemispõhmed 1*. – Vikerkaar 1987, nr 1, lk 87–88.

⁶ T. Kaugema, Peeter Olesk ei pea kultuuri- ja haridusministeeriumi lahutamist praegu otsustatavaks. *Kõnelus*. – Postimees 15. II 1995, lk 14.

⁷ Akadeemia 2018, nr 6, lk 967–977; nr 7, lk 1191–1204.

⁸ P. Olesk, Doktor Heli Laanekask ja eesti filoloogia. – *Sirp* 13. III 2019, lk 16.

⁹ M. Kõiv, Vältimatu Peeter Olesk, lk 945.

Eesti on otsustusvõimetu revanši lootva kunagiste koloniseeritute järglaste sissevoolu, sõjaõhutuste, energiahindade tõusu ja järjekordse käimasoleva maailma ümberjagamise tõttu, tuleb loota, et uni on kosutav ja ärkame paremas maailmas.

Sellises maailmas, mille mõistliku ja säästliku heaolu nimel Peeter Olesk alati toimis ja mille tuleviku ta alati paremaks lootis ja mõtles.

JANIKA KRONBERG